

УДК 378.046.4

Завгородня Т.К.*

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ

У статті розкриваються трансформаційні процеси суспільного устрою в Україні, що обумовили необхідність посилення уваги до проблеми освіти дорослих, яка відбувається у межах формальної, неформальної освіти та інформального навчання. Розкриваючи парадигму «освіти протягом життя», автор обґрунтовує еволюцію освіти дорослих у світовому просторі, зупиняється на особливостях, що притаманні дорослій людині й характеризує сутність і основні категорії андрагогіки як галузі педагогічної науки. Звертається увага на специфіку організації навчання дорослого населення країни та виокремлюються вимоги до підвищення його ефективності. Значна увага приділяється вимогам до функцій андрагога.

Ключові слова: освіта дорослих, андрагогіка, особливості навчання дорослих, функції андрагога.

Трансформація суспільного устрою в Україні викликала зміну економічних відносин і ціннісних орієнтацій, необхідність освоєння нових технологій, скорочення циклів оновлення знань, боротьби із безробіттям і корупцією. Для виходу суспільства зі складної соціально-економічної ситуації необхідним є постійне оволодіння людиною здатністю оновлення знань, зміни професії, тобто розв'язання питання освіти дорослих.

Сьогодні лідерські позиції належать тим людям, організаціям і країнам, які володіють найсучаснішою інформацією, вміють її одержувати й ефективно використовувати. Як зауважує А. Гончарук, сучасна система освіти дорослих є одним із вагомих чинників, що зумовлює високі економічні показники та стабільність держав [1, с. 31].

Тому сьогодні світова спільнота, Україна зокрема стала на шлях суттєвих змін в освіті та визначення нових пріоритетів навчання і виховання особистості протягом усього життя.

У контексті нової парадигми «освіта протягом життя», її зміст передбачає розвиток людини впродовж усього життя як робітника, громадянина, індивідуальності, її неперервну освіту, що супроводжує людину в різні періоди її життєдіяльності, сприяє розвитку соціальної та професійної мобільності, визначенню свого місця в соціумі, свого людського і громадянського обов'язку, тобто становлення особистості – компетентної, конкурентоспроможної, життєздатної. Усе це й обумовлює необхідність розв'язання проблем, які постійно виникають та пошуку шляхів їх розв'язання із використанням кращої вітчизняної педагогічної спадщини при одночасному вивченні та впровадженні зарубіжного досвіду.

Важливим джерелом для розбудови системи освіти дорослих є теоретичні надбання та досвід представників минулого. Особливо тих, хто у 20-30-і роки ХХ століття був причетний до створення на всій території України складної і розгалуженої педагогічної системи, яка в умовах тодішніх перемін забезпечила входження дорослих у нові суспільно-політичні й соціально-економічні відносини. Функціонування цієї системи в Радянській Україні стало предметом вивчення Л.Вовк, М.Грищенко, Є. Дніпрова, Г. Карпова, Г. Шевчука та ін., досвід освіти дорослих у Галичині досліджували І. Воробець, Р. Кіра, В. Ковальчук, Є. Поточний (Польща), Б. Ступарик та ін.

Науковцями розкрито внесок в організацію освіти дорослих товариства «Просвіта» (діяльність читалень, зростання чисельності бібліотек і мандрівних бібліотек, видання методичної літератури, робота з бібліотекарями як реалізаторами ідей освіти дорослих), його активних членів (М. Галуцинський, І. Калинович, І. Кузеля, Степан Сірополко). Видатним теоретиком і організатором освіти дорослих у Галичині увійшов в історію української педагогіки

* © Завгородня Т.К., 2014

Михайло Галуцинський, а Степан Сірополко, вважаючи освіту дорослих важливим чинником суспільного розвитку, одним із провідних засобів національного виховання українців, зробив вагомий внесок у розробку науково-методичних засад її організації.

Про розвиток освіти дорослих у світовому просторі свідчать міжнародні конференції ЮНЕСКО з даного питання (КОНФІНТЕА) у Данії (1949), Канаді (1960), Японії (1972), Франції (1985), Німеччині (1997), Бразилії (2009). Дві конференції (Монреаль (1960) і Токіо (1972)) стали важливим внеском щодо інтеграції освіти дорослих у загальну освітню систему та активізували її розвиток у всіх провідних країнах Європи. Отже, проблемі освіти дорослих приділяється суттєва увага в освітній політиці розвинутих країн. Вона розглядається як механізм досягнення стійкого економічного розвитку, гарантування громадянського прогресу та демократичного устрою суспільного життя; як вияв відповідальності суспільства за формування людського та соціального капіталу, який є ключовим елементом сучасного суспільства знань [1, с. 35].

Ідея неперервної освіти, тобто такої, що задовольняє потреби особистості впродовж життя захоплює науковців-освітян у середині ХХ ст. На основі цієї ідеї, як зауважує В. Онопрієнко, постає парадигма освіти дорослих як її необхідна складова. Поступово освіта дорослих стала пріоритетним завданням освітніх систем багатьох країн світу. В Україні у проєкті Концепції освіти дорослих (2009 р.) зазначено, що освіта дорослих – пролонгований процес і результат розвитку людини (особистості, громадянина, фахівця), що відбувається упродовж усього життя і завдяки якому дорослі розвивають свої здібності або підвищують професійну кваліфікацію [2, с. 23].

У цей час були створені міжнародні та регіональні організації освіти дорослих, проводилися зустрічі та конференції. У 2000 р. за сприянням Інституту освіти ЮНЕСКО (з 2006 р. – Інститут ціложиттєвого навчання ЮНЕСКО) було створено Всеукраїнське координаційне бюро Міжнародної громадсько-державної програми «Освіта дорослих України».

Підтримуючи ініціативу Великобританії, яка започаткувала проведення Національних тижнів навчання дорослих, разом з 18 країнами Україна з 2000 р. долучилася до їх проведення й продемонструвала найдемократичніші взірці ефективної громадсько-державної співпраці. Проведення Тижнів освіти дорослих в Україні відбувалося згідно з Концепцією програми «Освіта дорослих протягом усього життя», виробленою і схваленою учасниками першого Міжнародного Тижня освіти дорослих в Україні, та стратегічними цілями проголошеними ООН на період з 2003 по 2012 рр. Метою десятиріччя суспільної просвіти визначалися: оволодіння людиною способами життя в постійно ускладнюваних суспільних взаєминах; опанування мовою суспільства, в якому живе людина; опанування культурою суспільства, в якому живе людина. Все вищезазначене підтверджує актуальність проблеми освіти дорослих в усьому світі.

Проблеми і тенденції сучасного розвитку освіти дорослих усебічно аналізуються в працях учених: В. Кременя, В. Бондаря, Г. Єльнікової, С. Калалашнікової, В. Лугового, Н. Протасової, С. Щеннікова. Теоретико-прикладні аспекти неперервної освіти дорослих висвітлені у працях науковців: С. Гончаренка, Р. Гуревича, Н. Дем'яненко, Г. Костюка, Н. Ничкало, В. Олійника, С. Сисоевої та ін. Порівняльно-педагогічні дослідження у галузі розвитку неперервної освіти за кордоном здійснені Н. Абашкіною, Т. Вакуленко, Т. Кошмановою, М. Лещенко, З. Мальковою, Л. Пуховською, А. Сбруєвою та ін.

Кого ж вважають науковці дорослою людиною? Взагалі дорослість пов'язують не стільки з віком людини, скільки соціально-психологічними факторами, які усвідомлюються самою людиною й визначаються суспільством.

Найширше визначення «дорослої людини» надано на генеральній сесії ЮНЕСКО в Найробі 1976 року: дорослим прийнято називати будь-яку людину, що визнана дорослою в тому суспільстві, до якого вона належить.

Українські науковці виокремлюють характерні для дорослих особливості, серед яких, наприклад, В.М. Буренко виділяє:

1. Дорослі стають нетерплячими, коли у процесі навчання їхній час витрачається марно. Вони прагнуть до здобуття знань, які будуть практично використані.

2. З віком дорослі все більше і більше покладаються на свій попередній досвід і повільніше сприймають навчальний матеріал, який суперечить їхнім переконанням та досвіду.
3. У дорослих короткотривала пам'ять погіршується, довготривала пам'ять покращується.
4. Дорослі краще навчаються коли усвідомлюють важливість завдань і коли запропонована програма враховує їхні індивідуальні потреби, і матеріал, що вони опановують, безпосередньо пов'язаний з їхньою практичною діяльністю.
5. У дорослих зорові та слухові здібності погіршуються.
6. З віком у дорослих швидкість реагування уповільнюється.
7. Індивідуальні відмінності дорослих є більш виразними, ніж у дітей.
8. Процес змін у дорослих складніший і вимагає більше часу для корекції вже набутих моделей мислення та поведінки.
9. Дорослі намагаються досягти успіху, критично сприймають й оцінюють свої помилки, але не хочуть демонструвати свої слабкі сторони та недоліки перед іншими.
10. Під час обговорення інформації та вирішення проблемних питань дорослі надають перевагу парним та груповим формам роботи, різним стилям навчання, можливостям вибору і контролю» [3, с. 67-68]. Крім того в процесі навчання дорослих необхідно враховувати їх мотиваційну готовність до нього.

Взагалі освіта дорослих відбувається у межах формальної освіти (університети, професійно-технічні училища та технікуми), неформальної (центри освіти, різноманітні курси та просвітницькі організації, в результаті. ця освіта не видає документа) та інформального навчання (процес формування і збагачення установок, освоєння нових знань і вмій, що відбувається в ході повсякденної життєдіяльності людини через спілкування, читання, відвідування установ культури, навчання на своєму досвіді й досвіді інших) в усі вікові періоди: дітей дошкільного, шкільного віку, підлітків, дорослих, людей похилого віку і є складова системи освіти, її відносно відособлений підрозділ [4, с. 11].

Основними тенденціями сучасного розвитку освіти дорослих є відкритість, безперервність, трансформація у сферу освітніх послуг.

Освіту дорослих також називають андрагогікою. Вперше цей термін, що походить від грецького слова «людина», вжито німецьким шкільним учителем Олександром Кнаппом у 1833 році. Протягом значного часу ведуться дебати щодо відмінностей між навчанням дітей та дорослих, між педагогікою та андрагогікою. Вперше відокремив ці дві науки американський теоретик М. Ноулз (1950 р.), який у контексті концепції К. Ушинського, визначив андрагогіку як мистецтво та науку, що допомагають навчати дорослих.

Взагалі в поняття андрагогіка науковці різних країн вкладають різний зміст, але це не впливає на активізацію розвитку цієї галузі у різних країнах світу, починаючи із другої половини ХХ ст. Розвиток цієї галузі передусім пов'язаний із такими країнами, як Нідерланди, Німеччина (Ф. Пьогелера), США (М. Ноулза, Р. Сміта), Великобританія (П. Джарвіса) та Польща (Л. Туроса) та ін.

У 60-х роках ХХ с. освіта дорослих розглядалась як додаткова для людей із елементарним рівнем освіченості, у 1970-х роках – як рівнозначна складова національної системи освіти, виокремлюється професія андрагога, у 80-х роках минулого століття напрям неперервної освіти обґрунтовується як фактор культурного розвитку. Взагалі термін «андрагогіка» був введений в науковий обіг у 90-х роках минулого століття.

Про актуальність проблем андрагогіки засвідчує той факт, що в навчальному посібнику «Енциклопедія освіти», підготовлений великою групою науковців під загальною редакцією В.Г. Кременя, інформація в якій охоплюється широкий спектр понять, термінів, що відображають освіту як якісний феномен, що розвивається, вперше розкрито поняття «Освіта дорослих людей в Україні» [5]. Згідно з ним «Освіта дорослих людей в Україні – практичне втілення андрагогічних закономірностей і принципів, розроблених андрагогікою як галуззю психолого-педагогічних досліджень. До них належать положення про те, що освіта на всіх

вікових етапах життя людини є самоцінністю, яка визначає якість особистості, безпосередньо впливає на збереження і зміцнення здоров'я людини, її потомства, збільшення тривалості життя» [Там само, с. 616]. Тобто, як бачимо найголовнішим призначенням освіти дорослих є духовне задоволення людини, а вже потім необхідність професійного зростання.

За твердженням В.Маслової андрагогіка (з гр. aner, andros – дорослий чоловік, зрілий муж і ago - веду) – наука про навчання дорослих, що обґрунтовує діяльність дорослих, які навчаються, і тих, хто навчає, з організації процесу навчання [4, с. 3].

В Україні проблема освіти дорослих розглядається на рівні педагогіки, психології, культурології, порівняльної та соціальної педагогіки. Так, у навчальному посібнику «Порівняльна педагогіка» (Сбруєва А.А.) є підрозділ 4.10 - «Освіта дорослих». У ньому автор виділяє мету освіти дорослих, її провідні типи: а) *загальна* (здобуття загальної грамотності або її підвищення); б) *професійна* (набуття нових професійних компетенцій або їх підвищення); в) *корективна* (навчання державної мови, набуття навичок цивільного спілкування тощо); різні форми освіти для маргінальних груп населення: безробітних, емігрантів, в'язнів тюрем тощо, розглядаючи їх вирішення в контексті з різними країнами світу [6, с. 174-175].

Завдання андрагогіки полягає в тому, щоб перетворити наявний у суспільстві соціально-культурний досвід у досягнення всіх членів суспільства настільки, наскільки це їм потрібно для повноцінного життя, а також сформувати в людини здатність до збагачення наявного досвіду власними зусиллями.

Як бачимо, освіті дорослих відводиться важлива роль у розвитку суспільства та особистості, тому, що головною функцією андрагогіки є, за твердженням В. Онопрієнко, практично-просвітницька і виховна, що забезпечують професійне й особисте зростання вже сформованої людини, допомагають їй бути гнучкою і здатною пристосовуватися до динамічних змін сучасного світу.

Реалізації завдань андрагогіки повинен сприяти процес навчання дорослих, який не може відбуватися аналогічно процесу навчання школярів. Він має свої особливості. Так, вітчизняними вченими крім принципів навчання дорослих, робиться наголос на аспекти, які сприяють ефективності навчання вчителів. Так, В.М.Буренко вважає, що ефективність навчання залежить від мотивації; індивідуальних можливостей фахівців; від минулого та теперішнього досвіду; активної участі самих фахівців в освітньому процесі; атмосфери взаємоповаги і комфорту підчас пізнавальної діяльності; сформованої самомотивації; практичної значущості навчання, спрямованості його на вирішення проблем; врахування індивідуального стилю навчання та індивідуальних особливостей дорослих [3, с. 69-70].

Враховуючи об'єктивні зміни в освітній сфері й досягнення різних наук у розумінні ролі людини у власній життєдіяльності, виходячи із засадничого факту – принципових відмінностей між дорослою і недорослою людиною взагалі та в процесі навчання, андрагогіка спирається на такі принципові положення:

- провідна роль у процесі навчання належить тому, хто навчається;
- у процесі навчання дорослий прагне до самореалізації, самостійності;
- дорослий володіє життєвим, побутовим, соціальним, професійним досвідом, який може бути використаний як важливе джерело навчання для нього і для його колег;
- доросла людина навчається для розв'язання проблеми і розраховує на негайне застосування одержаних знань;
- навчальна діяльність дорослого переважно детермінується часовими, просторовими, побутовими, професійними, соціальними факторами, які або обмежують процес навчання, або сприяють йому;
- процес навчання дорослого організований у вигляді спільної діяльності того, хто навчається, і того, хто навчає [7, с. 96].

Крім того, у дорослих довільна поведінка вже сформована, вони спроможні працювати довше і зосередженіше, щоправда, за умови, якщо навчальна діяльність для них має важливе

практичне значення, дає змогу виявляти свої думки та переконання; вони самодостатні й хочуть бути вільними у виборі мети. А тому з дорослими учнями необхідно поводити себе як з рівними щодо досвіду і знань, давати їм змогу вільно висловлювати свою точку зору в аудиторії.

Суперечливою серед науковців залишається проблема методів навчання дорослих. Ефективними методами навчання дорослих вважаються: групові, ігрові, рефлексивні, комбіновані, дискусійні, концептуальні, ірраціональні, творчо – конструктивні, комп'ютерні методи, методи порівняння, методи створені на основі суперечностей, методи аргументації [3, с. 70-71].

З метою забезпечення цілісності та якості переходу від одного етапу освітнього процесу до іншого С. Сисоева пропонує використовувати інтерактивні технології навчання дорослих. Саме вони, за її твердженням, спрямовані на «цілеспрямоване і планомірне використання активних методів навчання і забезпечує їх *гармонійне вбудовування* у навчальний процес» [8, с. 8]

Найбільш ефективними формами роботи з дорослими вважаються: творчі проекти, спільні проекти, синтез думок, тренінги, майстер-класи, уявний мікрофон, навчання за моделлю, «мозковий штурм», навчання за ситуаціями, наближеними до реального життя; дебати (дискусії), рольові ігри, проведення вчителем лекції або практичного заняття; обговорення в групах; обмін досвідом; «менторство»; відкриття; навчання за допомогою комп'ютера; самокероване навчання (самонавчання); використання аудіовізуальних засобів; взаємонавчання рівних; інформація + запитання та відповіді; «Бджолині групи»; демонстрація; «Техно-парк для освітян»; індивідуальні завдання та консультації; відвідування уроків; лекція-виступ; тести; опитування; модель організованого поступу; модель виправлення помилок [3, с. 72-76]. Аналогічні методи навчання дорослих рекомендують і науковці Росії.

Важливого значення в сучасних умовах інформатизації та глобалізації суспільства набувають форми професійної освіти дорослих як форми післядипломної освіти, що мають «довічний» характер (здійснюється впродовж всього життя). Вони розглядаються як потенційно вигідна інвестиція, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності як окремого підприємства, так і економіки країни в цілому.

Особливе значення в навчанні дорослих має особистість викладача. Тенденції у сучасній системі освіти (відхід від уніфікації, урізноманітнення освітньої практики, запровадження оригінальних авторських методик тощо) дозволили Т.Сорочан виокремити провідні функції андрагога, а саме:

- 1) функція андрагога-**викладача**, яка включає не тільки навчальну роботу, а й тьюторство;
- 2) функція андрагога-**фасилітатора** виявляється у створенні умов, які дозволяють кожному вчителю та керівнику розкрити свій творчий потенціал, вмотивовують розвиток професіоналізму та прагнення до самоосвіти;
- 3) функція андрагога-**консультанта** спрямована на задоволення індивідуальних професійних запитів, вирішення практичних педагогічних завдань, підтримку інноваційної діяльності шляхом модерування (використання спеціальних технологій, які допомагають організувати процес вільної комунікації, обміну думками, судженнями, що підводить учасників до прийняття грамотного рішення за рахунок реалізації внутрішніх можливостей) та супервізії (професійне консультування і супровід спеціаліста більш досвідченим спеціалістом; спосіб створення психологічно комфортних умов для суб'єктів професійної діяльності; засіб виправлення професійних помилок);
- 4) функція андрагога-**експерта** передбачає аналіз та оцінювати діяльності навчальних закладів, педагогів при проведенні моніторингових досліджень чи атестації на основі розробки критеріїв, показників, індикаторів для оцінювання педагогічних об'єктів і процесів;
- 5) функція андрагога-**методиста**, передбачає здійснення науково-методичного супроводу тобто реалізацію процесу безперервної взаємодії суб'єктів педагогічної діяльності, практичного впровадження, апробації інноваційних підходів до вирішення проблем освіти [9, с.29-31].

Найбільш чітко висловив вимоги до андрагога В.В. Анненков. Він зазначив, що «андрагог – він не стільки педагог, скільки мудрий співбесідник, консультант й сповідувач. Цінний він своєю увагою до цілей індивідуальних, допомагає нам досягнути, як їх поставити й досягти». Однак, існує безліч проблем у підготовці андрагогів до їх професійної діяльності.

Для успішної реалізації програми освіти дорослих сьогодні необхідно розв'язати наступні проблеми:

- чітко визначити андрагогіку як галузь педагогіки та її категорії («освіта дорослих»; «доросла людина» тощо);
- науково обґрунтувати складові освіти дорослих (формальна, неформальна, інформальне навчання) на основі нової парадигми становлення особистості;
- розробити періодизацію розвитку андрагогіки як галузі педагогіки;
- узгодити методологічні установки андрагогіки;
- ліквідувати розбіжності між формальною освітою і набуттям певного стандартного рівня грамотності;
- розробити критерії оцінки ефективності результатів формальної освіти дорослих;
- посилити увагу до гендерного аспекту проблеми неграмотності;
- розв'язати проблеми методів і форм освіти дорослих;
- розробити методологічні засади підготовки андрагогів;
- активізувати запровадження в процесі навчання дорослих інтерактивних технологій та дистанційних форм.

Список використаних джерел

1. Гончарук Альона. Неформальна освіта дорослих у країнах ЄС / Альона Гончарук // Гуманітарні науки: Збірник наукових праць. - Полтава, 2012. – №5. – С.31-35.
2. Клокар Н. Андроґогічна модель підвищення кваліфікації педагогів на засадах диференційованого підходу / Н. Клокар // Післядипломна освіта в Україні. – 2008. – №2. – С. 23-28.
3. Буренко В.М. Як навчити дорослих? Удосконалення професійної підготовки вчителів на курсах підвищення кваліфікації на андроґогічних засадах // Гуманітарні науки. – 2009. - №2. – С. 67-80.
4. Маслова В. Основы андрагогика. Терминологический словарь-справочник [для студ. соц.-гуманитар. спец.] / В. Маслова. - Мариуполь, 2004. - 16 с.
5. Освіта дорослих людей в Україні // Енциклопедія освіти/Акад.пед. наук України / головний ред. В.Г. Кремень. – К., Юрінком Інтер, 2008. – с. 616-618.
6. Сбруева А.А. Порівняльна педагогіка: Навчальний посібник / А.А. Сбруева. - 2-ге вид. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2004. – 320 с.
7. Змеев С.И. Андрагогика: основы теории, истории и технологии обучения взрослых: монография / С.И. Змеев. - М., ПЕР СЭ, 2007. – 272 с.
8. Сисоева Світлана. Інтерактивні технології навчання дорослих / Світлана Сисоева // Рідна школа. – 2010. – № 11. – С. 3-9.
9. Сорочан Тамара. Професійна діяльність андрагогіка: сучасний погляд / Тамара Сорочан // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2008. – №8. – С.27-33.

The transformation processes of framework of society in Ukraine, that stipulated the necessity of strengthening of attention to the problem of education of the adults, which takes place within the limits of formal, informal education and notformal studies, open up in the article. Exposing the paradigm of «education during life», an author grounds the evolution of education of the adults in outer space, decides on features, that inherent to the grown man and characterizes essence and basic categories of androgogika as areas of the pedagogical science. Attention applies on the specific of the organization of studies of the adult population of the country and requirements to the increase of its efficiency are distinguished. Considerable attention is spared to the requirements to the functions of androgog.

Keywords: education of the adults, androgogika, features of studies of the adults, function of androgog.